

Tangata
Pasifika

Fananga: Tongan fairy-tale stories

Anna Cullen (Tongan) is a Senior Lecturer at Te Whare Takiura o Manukau | Manukau Institute of Technology (MIT). Anna reflects on fananga and their significance in Tongan society and her life generally.

Fananga is a kind of fairy tale story back home that only happens when there's a funeral in a family. After the burial the kainga, mainly women of the deceased will all come together at the family house to stay at night time for 10 days. It is only at this time and of this kind of gathering that the kau fine'eiki, women elders would do a fananga.

They are beautiful stories and the names of the people or things they referred to in this fananga are true and significant going back to King Tupou I and his house.

I treasure those moments being around my elders. They played an important part in my life.

Fkfe'iloaki

Ko e ngaahi manatumeilie fk'ofofa eni kiate au pe a 'oku ou lau ko e monuu. 'I he'eku tupu hakee na'aku 'ilo na'e 'iai e ngaahi fktaha'anga hangee koha me'a fk'eiki pe koha putu. 'I he ngaahi 'aho koiaa, ko e 'osi hono tanu ha pekiaa pe a na'e fai leva e nofo'aki putu poo 'e 10 'i he 'api 'o e pekiaa. Ko e taimi lahi 'e fai 'aki pee 'a e loto 'o e faamili koiaa, pe 'oku fai ha nofo'aki putu 'enau me'a fk'eiki pe 'ikai.

Ko e fai ko eni 'o e nofo'aki putu pe ko e (mohe taha) ko e taimi eni na'aku manatu 'i ai 'eku sai'ia he na'aku kei si'isi'i he 'osi ha'a me'a fk'eiki ho mau 'apii he'e fai foki ai 'a e nofo'aki putu pe ko e mohetaha hono fklea ia 'e tahaa. Na'aku 'ilo'l foki 'e omai e kaainga ko e faamili pe ko e kaainga he koloo mo e tokolahii ko e kau fine'eiki vaivai 'o mohe fktaha mai kihomau 'apii 'i ha poo 'e 10.

Ko e taimi leva eni na'e fai ai 'enau ngaahi vahevahee pe ko e pooo fanangaa.

Ko e taha eni e ngaahi fananga na'aku fanongo pe a mou manatu'i mei he kau vaivai 'I he taimi koiaa!...

Ko e kau fine'eiki koenii ko hoku kaainga ia mei he Vai ko Punaa mo Tokomololo 'oku ou kei manatu'i na'anau manako ki he fanangaa: Pe a 'oku ou fie tuku heni moha fk'apa'apa kia kinautolu kuonau pekia atu.

Lavani Palavi – Kitione

Taeao

'Ungatea Taelangi

Mo e kau fine'eiki tokolahi ia ka ko e kau fanongo fananga pee!...Ko u lau ko e monuu 'a e fa'ahinga nofo ma'uma'uluta 'o e taimi koiaa. Kou tui ko e ngaahi vahevahe fananaga 'o e taimi koiaa, na'e fkva'e pee ia meihe talanoa totonu ka na'anau tanaki atu kiai 'enau ngaahi misi mo e fkkaukau ki he ngaahi me'a na'anau tui kiai mo fk'amu kiai mon au nofo 'aki 'I honau taimii.

Ke ma'u 'e he kakai kotoa pē 'o e fonuá 'a e faingamālie ke ako pea ke nau a'usia 'a e koloa 'o e ako leleí.

Ko e fananga ki HAANGAITOKELAU
Ko e Puipuitu'a 'o Haangaitokelau:

**Faka tulou atu pe a tapu mo Tupou mo hono falee,
pe a mo e fk'apa'apa ki a hou'eiki mo e Tonga mo e
vuulangi kotoa.**

Ko Haangaitokelau ko e Telio'anga eni 'o e fehuhu 'a e
Tu'ii, Tupou 1. 'Oku tu'u eni 'i he Kolo Ko Toka mo e
Loloo (aka Tokomololo). Ko 'ene fehuhu ko
Hoamofaleono, mei he laine 'o Ma'afu Tuku'aulahi ko e
'ulu pe ko e taki ia 'o Ha'a Havea Lahii. 'I he ta'u 'e 2 kuo
maliu atu, na'e toki telio ai mo e 'alo fefine 'o e Tu'l
Fale 2 (aka Tu'l Pelehakee) Pilinisesi Lavinia Mata 'o
Taaone Tuku'aho - Ma'afu (RIP) ki Haangaitokelau.

Ko hono tala 'o e fanangaa:

'Oku pehee na'e nofo pee a Ma'afu Tuku'aulahi ia 'i
Haangaitokelau, Tokomoloo. Ko Hangaaitokelau 'oku
afe ia ki loto mei he hala lahi he mangafaa 'i
Tokomoloo, 'alu ki Liahonaa.

Pe a na'e tu'u ai pee mo e fo'i Mo'unga pe a na'e tu'u ai
mo e ongo fu'u maka 'e 2 mo e ki'i vai a'u pee ki he
'ahoni. Ko e ki'i vai taakele tokua 'eni 'o Ma'afu pe a ko e
tamasi'l hoihoifua na'anau ui pee mo tauhi kia Ma'afu
ko e Tamasi'l, he na'a nau tauhi Fk Tu'i.

Na'e 'aa takai 'aki e ki'i feitu'u koeni ko
Haangaitokelau, 'a e 'ulu heilala pe a ko e 'ulu
heilalalaa na'e ui ko e "HEILALA FKLAVE TALAA" 'Oku
kei 'iai pee 'a e 'ulu heilala 'oku kei mo'ui. Pe a ko e
ongu fu'u Maka 'e 2 'oku kei tu'u pee ai a'u ki he 'aho ni.
Ko e fu'u maka 'e taha ko e "TU'ILOKOMANAA" pe a ko
e fu'u maka 'e taha ko "PALI ko MAVAVAA" Fktulou atu
ko e fanangaa ka ko e hingoa tonu pee ia 'o e ongo fu'u
makaa 'I he 'aho koiaa ki he 'ahoni ka ko hono
kehekehee pee ko e kuongani 'o e felufilufi'i 'a e nofo
pe a to'o leva kongaa ki mu'aa ka e tuku pee "MAVAVA"
ka na'e kakata mo laukau pee foki e kau vaivaii ia ki he
hingoa he ko e hingoa totonuu pee ia he ko e ngaahi
hingoa pee ia 'a Hou'eiki mo ho nau taimi. Ko e fu'u
makaa, ko e "TU'ILOKOMANAA" ia, ka e fa'u pee hivaa ia
ko e 'Heilala 'o e Tu'ilokomanan'

Pe a na'e peheee ko e ki'i vai taakele 'eni 'o e Tamasi'i
ko Ma'afu Tuku'aulahi pe a ko e 'uhinga na'e ui ai e
'ulu heilalalaa ko Heilala Fklavetala tokua na'e 'alu e
tamaiki fefinee 'o e koloo 'o kaka ai ko e toli heilala ko
e tui ha fkmokomoko 'o Ma'afuu 'i he 'aho kotoa pee
mo laulaupisi mai (fklavetala) mei ai ki he taakele atu 'a
e tamasi'ii mei he ki'i vai. Na'e pehee tokua na'e 'iai mo
e pulu kaukau mo e tuitui kukuvalu ia 'o Ma'afu na'e
mama fk'aho pee mei he kaainga ki he'ene taakelee.
Ko hono tuitui na'e 'ikai to e ngaahi 'aki ia ha 'akau
kehe tokua na'e ha'oha'o ma'u pee kakai fefinee ko
hono ngaahi hono lolo taakai 'aki 'a e Pako, kukuvalu
mo e ahi. Pe a ko e 'aho ia 'e taha na'e ha'u e tamasi'ii
ia ki he vaii kuo maha atu 'ene pulu kaukau mo hono
tuitui hono misimisi pee ia he'e fu'u tuna he vaii pe a
feitama ai e Tunaa.

Tokua ne fa'ele e Tunaa ia ko e ongo tamaiki 'e toko 2.
Pe a fkhingoa kinua ko Ma'afu lele mo Ma'afu Toka.
Pe a na'e pehee ko e ongo tamaiki na'e pau'u pe a
fekau he'ena 'eiki 'e Ma'afu kena oo ki Tufumaahina 'o
fusi mai e luu mei ai na'e 'iai e Toloa 'i Tufumaahina (ko
e manupuna eni 'o e 'aho koiaa) hei'ilo tena pulia mai
mei ai ko 'ena pau'uu. Na'e 'ohovale 'ena 'eiki 'anau
kuona hunuki mai 'enau e Toloa 'aki 'ena taoo mei
Tufumaahina 'ona foki mai moia ki he'ena 'eiki. Pe a to
e fekau 'e Ma'afu moo o ki Toloa 'o fusi luu mai mei ai
he 'oku 'iai e Humu ko e (manupuna ia e 'aho koiaa)
hei'ilo tena pulia mai mei ai ko 'ena pau'uu. Na'e to e
'ohovale 'ena 'eiki 'anau kuona foki atu kinua kuona
hunuki atu e Humu 'aki 'ena taoo.

Ne fkkaukau leva e ongo tangataa ia ta foki aa kitaua
kihota 'api nofo'anga totonuu ta puna taua ki he langi
lauu. Pe a pehee nena foki leva kinua pe a tokua ko e
taimi 'oku Tafitonga pe a ma'a eikiaki ai e langii ka 'oku
te tu'u 'I Haangaitokelau tete sio hake ki 'olungaa 'oku
'iai pee ki'l kongaa 'ao makehe ia 'e 4 he 'ahoo, pe a ka ko
e po'ulii 'oku 'asi mai e ki'l fo'l fetu'u ia 'e 4 mei ihe Langi
Tafi Tongaa. Tokua ko Ma'afu lele ia mo Ma'afu Toka
mo e Toloa mo e Humu!!!

'Isa, ko e fananga 'a kaaingaa ko 'enau fklaulaunoa pee
mo e fklavetala kihe talatupu'a ki he 'Eiki honau
fonuaa, Tala pe a fe'unga ko Ha'a Havea Lahi ia!!!...

Levelava atu. Ko e fie tokoni pee.

Mālō 'aupito.

NB

**Ko e hingoa 'o e Makaa mou kaataki 'o toki to'o atu
pee 'a e kongaa kimu'aa 'o e Makaa ko Mavavaa. Na'e
tuku kakato atu pee hono talanoa ke maau ka e
toki to'o 'e moutolu.**